

milieudefensie
hoe geef jij onze aarde door?

Een schimmige sojaketen

Hoe Nederlands vlees en
zuivel ontbossing voeden

Inhoudsopgave

Samenvatting	3		
1 Inleiding	5		
1.1 Toenemende ontbossing en klimaatschade	5		
1.2 Verantwoordelijkheid bedrijven	6		
1.3 Pakken Nederlandse bedrijven in sojaketen ontbossing en klimaatschade aan?	6		
2 Ontbossing en sojahandel	7		
2.1 Sojahandelaar Bunge	8		
2.1.1 Zakelijke relaties van Bunge naar FrieslandCampina en Vion	8		
2.2 Grootste Nederlandse veevoerbedrijven nemen af van Bunge	10		
3 Zuivelgigant FrieslandCampina	12		
3.1 FrieslandCampina neemt direct af van Bunge	13		
3.2 Link FrieslandCampina en Bunge via veevoer	13		
3.2.1 For Farmers	13		
3.2.2 De Heus	14		
3.3.3 Agrifirm	14		
4 Vleesverwerker Vion	15		
4.1 Relatie Bunge en Vion via varkensvoer	15		
4.1.1 ForFarmers	16		
4.1.2 De Heus	16		
4.1.3 Agrifirm	16		
5 Wat doen de onderzochte bedrijven tegen ontbossing en klimaatschade?	17		
5.1 Internationale standaarden voor Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen	17		
5.2 Wat de bedrijven (zeggen te) doen om ontbossing en klimaatschade tegen te gaan	18		
5.2.1 FrieslandCampina	18		
5.2.2 Vion	20		
5.2.3 ForFarmers	20		
5.2.4 De Heus	20		
5.2.5 Agrifirm	22		
6 Certificering en ontbossing	23		
6.1 Gecertificeerde soja in Nederland	23		
6.1.1 Round Table of Responsible Soy Association	23		
6.1.2 FEFAC soy sourcing guidelines	24		
6.2 Tegengaan ontbossing nihil	24		
7 Conclusies	26		
7.1 Aanbeveling: wettelijke klimaatplicht	27		
Bronnen	28		

Samenvatting

Het is “code rood voor de mensheid”. Urgent handelen is noodzakelijk om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen en de wereldwijde temperatuurstijging te beperken tot 1,5 graad.

Bossen zijn essentieel om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen. Gezonde bossen leggen meer CO₂ uit de atmosfeer vast dan ze uitstoten en zijn daardoor een belangrijke rem op klimaatverandering. Toch nam de ontbossing de afgelopen jaren toe. Tussen 2015 en 2017 leidde het verlies van alleen tropisch bos tot minstens 10% van de wereldwijde uitstoot van broeikasgassen.

80% van het wereldwijde bosverlies is toe te schrijven aan de productie van landbouwproducten. Soja staat bovenaan de lijst van ‘ontbossingsgrondstoffen’ die in de EU werden ingevoerd tussen 2005 en 2017. Nederland is de grootste importeur van soja van alle EU-landen. In 2019 kwam 44% van de geïmporteerde soja uit Brazilië.

In april 2021 concludeerde milieuorganisatie Mighty Earth dat er in Brazilië in twee jaar tijd tweemaal zoveel ontbossing is gedetecteerd die gelinkt is aan sojaleveranciers aan Nederland. Een van de grootste Europese soja-importeurs is Bunge. Dit bedrijf is in verband gebracht met bijna 60.000 hectare ontbossing, waarvan ruim een derde in beschermde gebieden en mogelijk illegaal. Dit is drie keer de oppervlakte van Amsterdam. Bunge heeft een sojaverwerkingsfabriek in de haven van Amsterdam.

Milieudefensie onderzocht of grote Nederlandse bedrijven in de sojaketen een zakelijke relatie hebben met Bunge en zo ja, of zij hun verantwoordelijkheid nemen om de gedetecteerde ontbossing in Brazilië aan te pakken. Via websites en jaarverslagen is deze informatie niet te vinden. De sojaketen is totaal niet transparant, terwijl transparantie het startpunt is voor maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Met behulp van een database waarin scheepsbewegingen te zijn, heeft Milieudefensie vast kunnen stellen dat binnenvaartschepen vanaf de laadplek bij Bunge in Amsterdam vertrekken en aanmeren bij de drie grootste veevoerbedrijven van Nederland: ForFarmers, De Heus en Agrifirm. De Heus springt eruit met minimaal 28 scheepsbewegingen tussen mei en september 2021. Hier is dus sprake van zakelijke relaties. Verder speurwerk leverde informatie op over samenwerkingsverbanden tussen de veevoerbedrijven en zowel FrieslandCampina als Vion. Ook vonden we online en via vertrouwelijke bronnen boeren die de schakel vormen tussen de veevoerbedrijven en FrieslandCampina, dan wel Vion. Daarnaast heeft FrieslandCampina aangegeven ook een directe inkooprelatie met Bunge te hebben.

FrieslandCampina en Vion, maar ook de drie grootste veevoerbedrijven, worden als internationaal opererende bedrijven geacht om m.b.t. de toeleveringsketen maatschappelijk verantwoord te ondernemen. De gedetecteerde ontbossing zou aanleiding moeten zijn om nader onderzoek te doen en voortvarend in actie te komen richting Bunge. Dat beeld hebben we niet gekregen.

Ondanks veelvuldig bewijs dat certificering geen oplossing biedt voor het tegengaan van ontbossing in de sojaketen, wordt deze papieren werkelijkheid nog volop omarmd. De stappen om überhaupt zelf zicht te krijgen op de fysieke sojaketen zijn zelfs nog minimaal.

De urgentie om de klimaatcrisis aan te pakken is echter groter dan ooit. Dit vraagt om een (pro)actieve houding vanuit grote bedrijven om ontbossing en klimaatschade in hun keten te stoppen en het tij te keren.

Milieudefensie pleit daarom voor een wet die bedrijven verplicht om schendingen van mensen- en arbeidsrechten en schade aan milieu, biodiversiteit en klimaat te voorkomen. Een klimaatplicht moet deel uitmaken van zo'n wet en is het logische vervolg op de uitspraak in de klimaatzaak van Milieudefensie tegen Shell. Dit houdt in dat bedrijven verplicht klimaatbeleid moeten opstellen, inclusief doelen en een geloofwaardig uitvoeringsplan, in lijn met het Klimaatakkoord van Parijs. Het reduceren van de uitstoot die het gevolg is van de productie van het veevoer, zullen FrieslandCampina, Vion en de grote veevoerbedrijven onderdeel moeten maken van de klimaatdoelen en het uitvoeringsplan.

Het is “code rood voor de mensheid” zei VN-Secretaris-Generaal António Guterres bij publicatie van het laatste rapport van het VN-klimaatpanel in augustus 2021.¹ Urgent handelen is noodzakelijk om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen en de wereldwijde temperatuurstijging te beperken tot 1,5 graad.

In de klimaatzaak van Milieudefensie tegen Shell stelde de rechter dat gevaarlijke klimaatverandering leidt tot mensenrechtenschendingen.² Alle bedrijven hebben een individuele, zelfstandige verantwoordelijkheid om mensenrechten in hun hele keten te respecteren. Dit is een mondiale gedragsnorm, gebaseerd op de *United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGPs)*, die overal en altijd geldt.³ Alle uitstoot van broeikasgassen vergroot het risico op mensenrechtenschendingen. Daarom moeten bedrijven concrete emissie-reductiedoelen stellen in lijn met het Klimaatakkoord van Parijs, die ook gericht zijn op leveranciers en afnemers.

1.1 Toenemende ontbossing en klimaatschade

Bossen zijn essentieel om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen. Gezonde bossen leggen meer CO₂ uit de atmosfeer vast dan ze uitstoten en zijn daardoor een belangrijke rem op klimaatverandering. Ook om de biodiversiteitscrisis te bestrijden hebben we bossen hard nodig; ze herbergen meer dan 80% van alle planten- en diersoorten

Sojabonen wachten in een loods in Brazilië om vervoerd te worden naar de Europese Unie

die op het land leven. Voor hun levensonderhoud zijn bovendien zo'n 1,6 miljard mensen, waaronder 70 miljoen inheemsen, afhankelijk van bossen.⁴

Toch nam de ontbossing de afgelopen jaren toe.⁵ Tussen 2015 en 2017 leidde het verlies van alleen tropisch bos al tot een uitstoot van zo'n 4,8 miljard ton CO₂eq per jaar.⁶ Dit komt neer op ongeveer 10% van de wereldwijde uitstoot van broeikasgassen.⁷ Recent publiceerden de VN een rapport waaruit blijkt dat meer dan een miljoen planten- en diersoorten met uitsterven worden bedreigd. Ze waarschuwden voor de vernietiging van bossen.⁸

1.2 Verantwoordelijkheid bedrijven

80% van het wereldwijde bosverlies is toe te schrijven aan de productie van landbouwproducten, waaronder waaronder rundvlees, soja en palmolie.⁹ Bedrijven actief in internationale productie- en handelsketens van landbouwproducten zijn, op basis van internationale standaarden op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen, verplicht om ontbossing te stoppen en in de toekomst te voorkomen. Ook om de klimaatdoelen van Parijs te halen, zullen deze bedrijven klimaat-schade als gevolg van ontbossing daadkrachtig moeten aanpakken.

In april 2021 concludeerde milieuorganisatie Mighty Earth dat er in Brazilië tweemaal zoveel ontbossing is gedetecteerd tussen maart 2019 en maart 2021, die gelinkt is aan sojaleveranciers aan Nederland. De twee grootste Europese importeurs van soja, Cargill en Bunge, bleken de slechtst presterende bedrijven. Cargill is in verband gebracht met meer dan 66.000 hectare ontbossing, Bunge met bijna 60.000 hectare, waarvan ruim een derde in beschermde gebieden en mogelijk illegaal.¹⁰ In beide gevallen gaat het om een gebied van drie keer de oppervlakte van Amsterdam en naar schatting een CO₂-uitstoot van respectievelijk 10,1 Mton en 9,2 Mton.^{11 a}

a In 2017 berekenden Noojipady et al dat de CO₂-emissie door ontbossing van de Cerrado in de periode 2003-2013 gemiddeld 153 ton CO₂ per hectare bedroeg.

1.3 Pakken Nederlandse bedrijven in sojaketen ontbossing en klimaatschade aan?

Dit rapport zoomt in op de grote Nederlandse bedrijven die zich in de (veevoer)sojaketen bevinden. Hebben bedrijven als Friesland-Campina en Vion een zakelijke relatie met Bunge? En zo ja, wat doen zij om de ontbossing die Mighty Earth in de Braziliaanse keten van Bunge heeft gedetecteerd, aan te pakken? Nemen zij hun keten-verantwoordelijkheid om de ontbossing, en daarmee gepaard gaande klimaatschade, te stoppen en in de toekomst te voorkomen? Er is specifiek gekeken naar de relatie met Bunge omdat deze soja-handelaar en -verwerker een concrete locatie heeft in de haven van Amsterdam van waaruit scheepsladingen met veevoer gevolgd konden worden. Bunge kocht deze sojafabriek van Cargill in 2017.¹²

Verder is onderzocht wat FrieslandCampina, Vion en de drie grootste veevoerbedrijven, ForFarmers, De Heus en Agrifirm, in algemene zin (zeggen te) doen om ontbossing en klimaatverandering tegen te gaan. Brengen zij uit zichzelf de uitstoot waarvoor ze verantwoordelijk zijn in lijn met de Klimaatdoelen van Parijs, of is er een wet nodig die hen hiertoe dwingt?

Ontbossing en sojahandel

In april 2021 publiceerde milieuorganisatie Mighty Earth de nieuwste versie van de *Soy and Cattle Deforestation Tracker*.¹³ Hieruit blijkt dat tussen maart 2019 en maart 2021 er tweemaal zoveel ontbossing in Brazilië is gedetecteerd, die gelinkt is aan soja-leveranciers aan Nederland.

Dit is vastgesteld op basis van satellietbeelden van de Braziliaanse overheid, lokaal onderzoek en direct contact met bedrijven over de relatie tussen producenten van soja en handelaren. Het onderzoek focust op ontbossing en landconversie in de Braziliaanse Amazone en Cerrado.¹⁴

Van de zeven sojahandelaren die zijn onderzocht, presteerden de twee grootste Europese importeurs, Cargill en Bunge, het slechtst met respectievelijk ruim 66.000 hectare en bijna 60.000 hectare ontbossing in hun keten.¹⁵ Geen van de onderzochte bedrijven heeft een 'schone keten', maar sojahandelaren Louis Dreyfus Company, en Amaggi scoorden beter omdat ze minder gelinkt zijn aan ontbossing. In de onderzochte ketens vinden ook landconflicten, schendingen van arbeids-/mensenrechten, omkoping en milieudelicten plaats.¹⁶

Soja staat bovenaan de lijst van 'ontbossingsgrondstoffen' die in de EU werden ingevoerd tussen 2005 en 2017. Maar liefst 70% van de Europese ontbossingsvoetafdruk gelinkt aan de import van soja bevond zich in de Braziliaanse Cerrado.¹⁷ Dit gebied wordt beschouwd als de biologisch meest diverse savanne ter wereld, met een zeer grote opslag van CO₂. Tussen januari en augustus

Verbrand bos in de Braziliaanse Cerrado

2021 is daar maar liefst 25% meer bos vernietigd dan in dezelfde periode in 2020. Bosbranden nemen toe als gevolg van de uitbreiding van soja-monoculturen en veehouderijen.¹⁸

Nederland is de grootste importeur van soja van alle EU-landen en op vier na grootste importeur wereldwijd. In 2019 werd 4,1 miljoen ton soja geïmporteerd. Hiervan kwam 44 procent uit Brazilië. In de eerste helft van 2020 kwam circa 64 procent van de soja uit Brazilië (naast sojabonen ook veel sojaschroot). Een kwart van de geïmporteerde sojabonen gaat direct naar andere (EU) landen en de rest wordt verwerkt tot sojaschroot of sojaolie. Het meeste sojaschroot komt terecht in veevoer voor de binnenlandse of Europese markt.¹⁹ Bijna 2 miljoen ton soja is bestemd voor de Nederlandse veestapel.^{20 21}

2.1 Sojahandelaar Bunge

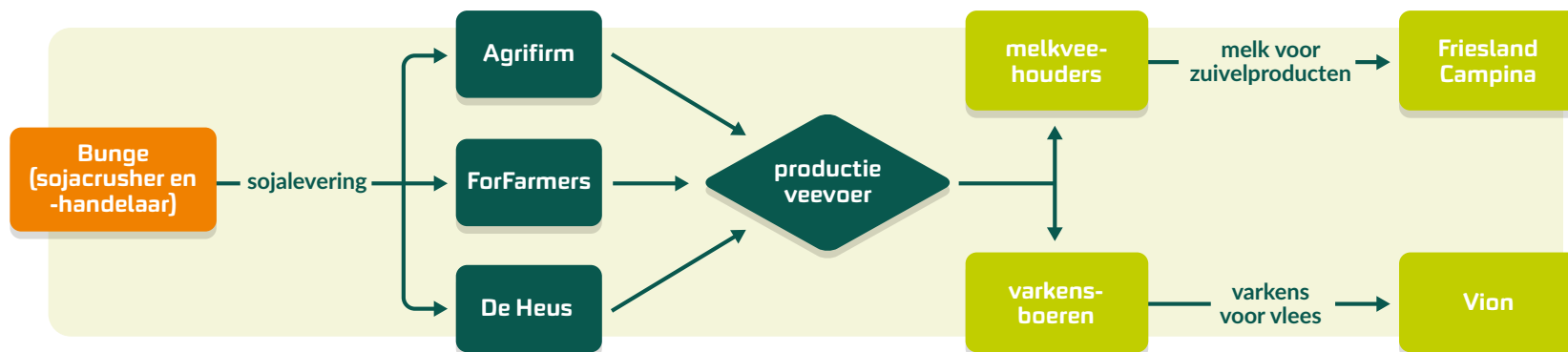
Bunge kocht in 2017 de sojafabriek in de haven van Amsterdam van Cargill, waar met name sojabonen gecrusht worden tot sojaschroot en -olie.²² De enige andere sojacrush-fabriek in Nederland is van Archer Daniels Midland (ADM) en staat in Rotterdam.

Bunge is een Amerikaanse multinational die in 1818 in Nederland werd opgericht. Bunge koopt, vervoert en verwerkt met name primaire landbouwproducten. Het bedrijf behoort tot het ABCD-bedrijvenkwartet, samen met ADM, Cargill en Louis Dreyfus Company. Deze vier multinationals domineren de wereldhandel in landbouwproducten.²³ Ze beheren “enorme logistieke netwerken die bestaan uit duizenden inkoopkantoren over de gehele wereld, goederentreinen, overslaginstallaties, silo's, binnenvaartschepen en vrachtwagens, die in eigendom zijn of worden geleased”.²⁴

In hetzelfde jaar dat Bunge de sojafabriek in Amsterdam kocht, kocht het nog een Cargill-fabriek in Brest, Frankrijk. Gezamenlijk zijn deze faciliteiten goed voor een “gemiddelde jaarlijkse verwerkingscapaciteit van ongeveer twee miljoen ton”.²⁵ Bunge stelt sojacrush-leider van Europa te zijn dankzij deze overnames en de verbouw van een fabriek in Ravenna, Italië.²⁶

2.1.1 Zakelijke relaties van Bunge naar FrieslandCampina en Vion

Vanaf Bunge gaat o.a. sojaschroot naar veevoerproducenten, waaronder de drie grootste veevoerbedrijven van Nederland: ForFarmers, De Heus en Agrifirm. Zij leveren vervolgens veevoer met soja aan de melkveehouders van FrieslandCampina en de varkensboeren van Vion. Zie figuur hieronder.

Figuur 1:
(Veevoer) sojaketen in Nederland, van Bunge naar FrieslandCampina en Vion

Ontbossing en corruptie door Braziliaanse megasojaproducteur SLC Agrícola

Een van de bedrijven waar Bunge nog altijd soja van koopt is SLC Agrícola, de grootste beursgenoteerde sojaproducteur in Brazilië.

Het bedrijf is gedurende de tweejarige monitoringsperiode van Mighty Earth in verband gebracht met meer dan 11.000 hectare ontbossing. Daarnaast is het geassocieerd met een corruptieschandaal van 200 miljoen dollar rondom landroof.

Terwijl SLC Agrícola zich committeerde aan het stoppen van ontbossing in 2020, gaf het toe eerst nog meer te gaan ontbossen alvorens zich aan dit commitment te houden. Het verzette zich zelfs actief tegen een einddatum voor ontbossing in de Cerrado.

Het kocht onlangs acht nieuwe eigendommen door de aankoop van Terra Santa Agro. Een van deze eigendommen overlapt met meer dan 18.000 hectare inheems grondgebied in Mato Grosso.^{27 28}

Sojafabriek Bunge in Amsterdam

2.2 Grootste Nederlandse veevoerbedrijven nemen af van Bunge

De grootste veevoerproducenten in Nederland zijn ForFarmers, De Heus en Agrifirm. Deze drie bedrijven zijn goed voor zo'n 56% van het marktaandeel 'samengesteld veevoer' in Nederland: ForFarmers 30%, De Heus 16% en Agrifirm 10%. Samen gebruikten zij naar schatting 593.000 ton Braziliaans sojaschroot in hun mengvoederproductie in 2018.²⁹

ForFarmers geeft aan marktleider in Europa te zijn op het gebied van de productie van diervoeders, met een 'afzet van ongeveer 10 miljoen ton diervoeders per jaar'.³⁰ Het hoofdkantoor is gevestigd in Lochem. Daarnaast heeft het bedrijf nog zeven andere locaties in Nederland die op hun website worden vermeld. Al deze locaties hebben faciliteiten om via binnenvaartschepen te lossen.³¹ Recente overnames van ForFarmers zijn De Hoop Mengvoeders en Vleuten-Steijn in Nederland (respectievelijk in 2016 en 2020), Tasomix Group in Polen (in 2018) en Voeders Algoet in België (in 2018).³²

De Heus heeft een hoofdkantoor in Ede en 10 productielocaties verspreid over Nederland, alle aan binnenwateren.³³ De Heus heeft onlangs het Helmondse diervoederbedrijf Coppens overgenomen dat voornamelijk varkens- en vleeskuikenvoer produceert.³⁴

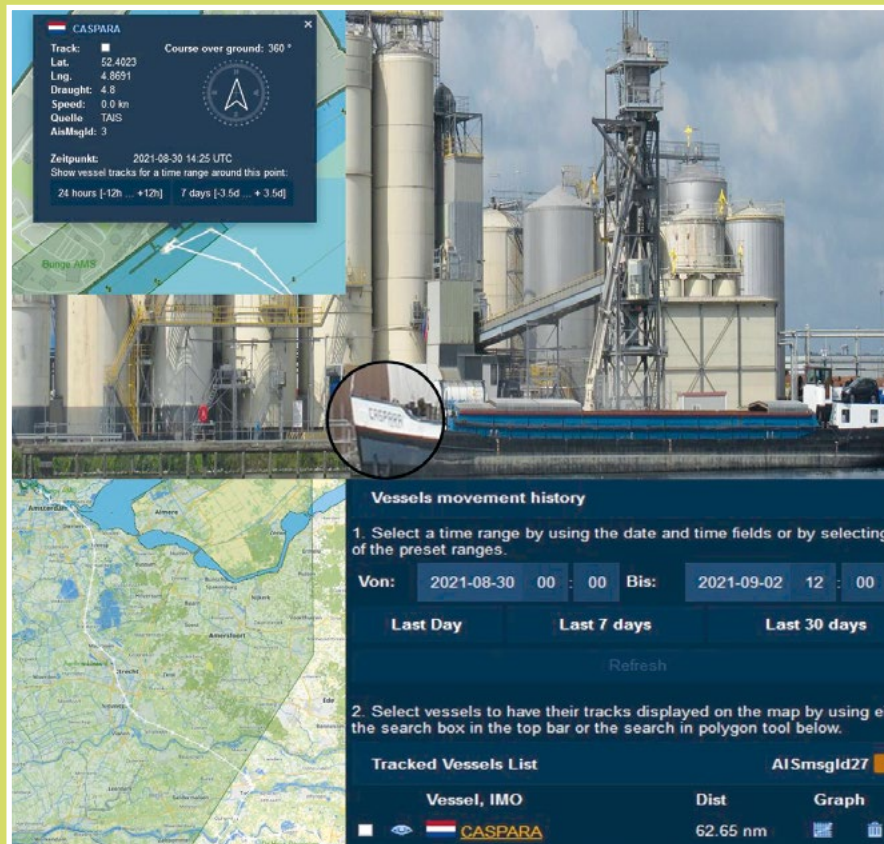

Agrifirm noemt zichzelf de 'leidende landbouwcoöperatie' met een groot netwerk van dochterondernemingen in Europa en wereldwijd.³⁵ Meer dan 10.000 Nederlandse veehouders en telers zijn lid van de coöperatie.³⁶ Op de website staan 25 productie- en andere locaties in Nederland.³⁷

Milieudefensie heeft via publieke bronnen als websites en jaarverslagen niet kunnen achterhalen of deze veevoerproducenten soja afnemen van Bunge. Ook werd dit niet bevestigd toen Milieudefensie hen deze vraag schriftelijk voorlegde.

Met behulp van *Automatic Identification System (AIS)*-tracking³⁸ van binnenvaartschepen is het duidelijk geworden dat schepen die aangemeerd lagen bij de laadplek van Bunge in Amsterdam, op weg gingen naar en aanmeerden bij verschillende veevoerproducenten in Nederland, België en Duitsland. Online tracken maakte duidelijk dat tussen mei en september 2021 ten minste 28 schepen van de Bunge in Amsterdam naar verschillende locaties van De Heus in Nederland zijn gegaan. Een van deze transporten is naast online tracking ook op locatie gedocumenteerd tijdens het laden bij Bunge en het lossen bij De Heus in Ravenstein (zie figuur 2). Volgens de AIS-gegevens werd ForFarmers tenminste tweemaal bezocht (Almelo en België) en Agrifirm ook tenminste tweemaal (Grobbendonk, België).³⁹

Een goedgeplaatste bron uit de sector heeft daarnaast vertrouwelijk bevestigd dat Bunge een van de leveranciers is van soja en andere grondstoffen aan Agrifirm.

Figuur 2:
 Binnenvaartschip Caspara wordt bij Bunge in Amsterdam geladen
 en lost drie dagen later bij veevoerfabrikant De Heus, Ravenstein
 (bron: vesseltracker.com)

Zuivelgigant FrieslandCampina

FrieslandCampina is het op 6 na grootste zuivelbedrijf ter wereld.⁴⁰ Het bedrijf heeft vestigingen in 38 landen en exporteert wereldwijd naar meer dan honderd landen. Als zuivelcoöperatie heeft het 11.100 leden-melkveebedrijven in Nederland, Duitsland en België.

De totale melkaanvoer van haar leden bedroeg in 2020 ruim 10 miljard kilo. Deze melk wordt door FrieslandCampina verwerkt tot zuivelproducten en verkocht aan consumenten, supermarkten, horeca en de voedingsmiddelenindustrie in binnen- en buitenland. Wereldwijd produceert en verkoopt FrieslandCampina vele tientallen consumentenmerken, waaronder de in Nederland bekende Campina, Chocomel, Friesche Vlag, Fristi, Mona, Noord-Hollandse Gouda, Optimel, Valess en Vifit.⁴¹

Melkwagen haalt melk op bij een boerderij

Milieudefensie publiceerde begin 2021 een rapport met de berekening dat FrieslandCampina in 2019 verantwoordelijk was voor een totale uitstoot van broeikasgasemissies van 17,4 Mton.⁴² In 2020 bleef de melkaanvoer nagenoeg gelijk en daarmee ook de uitstoot. FrieslandCampina komt zelf uit op 12,3 Mton CO₂-eq. in 2020.⁴³ Het verschil zit in de methode waarmee de uitstoot per kilo melk is berekend.^b Een deel van deze uitstoot (34 procent) is afkomstig van de productie van het veevoer dat in de keten van FrieslandCampina door leden-melkveehouders wordt gebruikt.

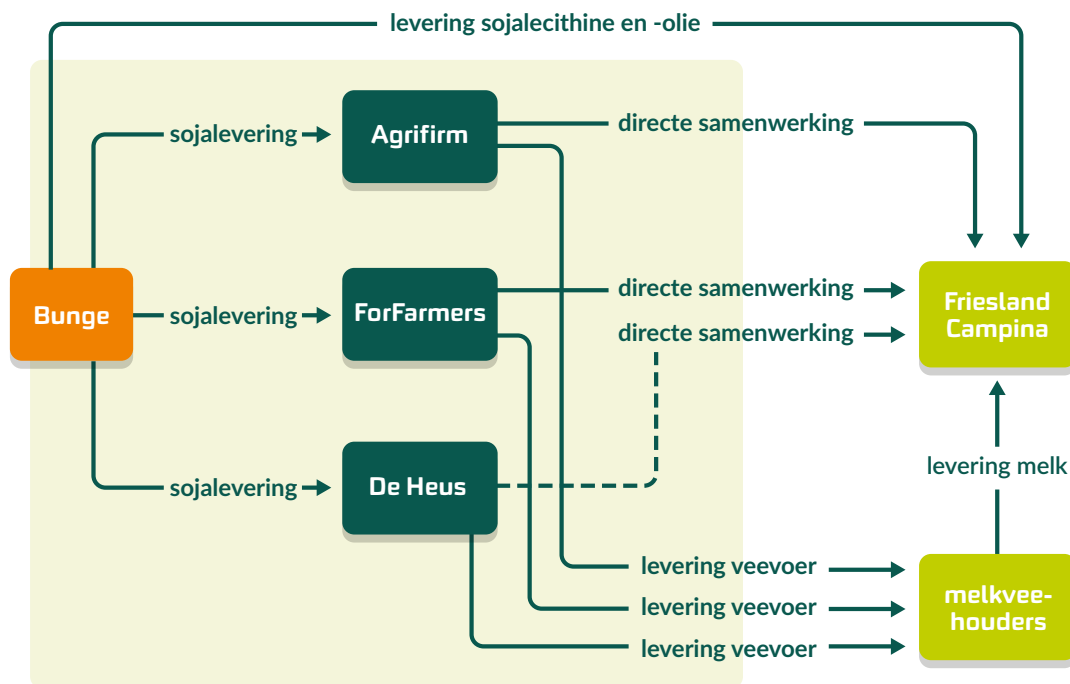
Het krachtvoer dat de koeien eten, bestaat voor ongeveer 15% uit soja(schroot).⁴⁴ De soja in het krachtvoer komt onder andere via de veevoerfabrikanten ForFamers, De Heus en Agrifirm bij de melkveehouders van FrieslandCampina terecht (zie figuur 3). Ook gebruikt het bedrijf sojaolie en soja-lecithine om te verwerken in eigen producten. Dit aandeel is veel kleiner.

In de volgende paragrafen worden de links toegelicht en aangetoond.

-
- b Bij beide berekeningen is gekeken naar de hele productieketen, alsook de emissie door verandering van landgebruik. Er zijn ook belangrijke verschillen. Blonk Consultants wijst de emissies voor melk toe op basis van economische allocatie, heeft veenoxidatie meegenomen en werkt met een IPCC-niveau 2 benadering om vergelijkingen tussen landen te kunnen maken. De WUR werkt met biofysische allocatie gebaseerd op de energiehuishouding van de koe en met een meer op Nederland toegespitste niveau 3 IPCC-benadering. In dit onderzoek zijn cijfers van Blonk Consultants gebruikt omdat FrieslandCampina als multinational melk produceert in meerdere landen en veenoxidatie van belang is. Tevens is de emissie van vleesproducten van varkens, melkrunderen en kalfsvlees op basis van economische allocatie vastgesteld om dubbeltellingen te voorkomen.

3.1 FrieslandCampina neemt direct af van Bunge

FrieslandCampina gebruikt sojaolie en soja-lecithine om te verwerken in eigen producten. In 2021 kocht zij 1,66 miljoen kilo sojaolie in en circa 300.000 kilo soja-lecithine. Ruim 1 miljoen kilo daarvan is afgenomen van Bunge en Cargill.^{45 c}

Figuur 3: Nederlandse deel sojaketen FrieslandCampina. Via directe afname, samenwerkingsverbanden met veevoerproducenten en voer van leden-melkveehouders is FrieslandCampina gelinkt aan Bunge.

c Zie ook 5.2.1, FrieslandCampina, pagina 16 e.v.

3.2 Link FrieslandCampina en Bunge via veevoer

De meeste soja in de keten van FrieslandCampina wordt gebruikt door de leden-melkveehouders in de vorm van sojaschroot verwerkt in veevoer. Met behulp van cijfers van Universiteit Wageningen is een schatting te maken van de hoeveelheid. Per kilo melk wordt 38,8 gram soja (inclusief hullen) gebruikt.⁴⁶ Een productie van ruim 10 miljard kilo melk in 2020 komt dan neer op ongeveer 390 miljoen kilo soja. In 2019 was 44% van de in Nederland geïmporteerde soja afkomstig uit Brazilië.⁴⁷ De Nederlandse melkveehouders die aan FrieslandCampina leverden gebruikten daarmee naar schatting 163 miljoen kilo Braziliaanse soja. Om de route via het veevoer aan te tonen heeft Milieudefensie online onderzoek gedaan naar de relaties tussen FrieslandCampina en de drie grootste veevoerbedrijven ForFarmers, De Heus en Agrifirm. We hebben naar directe relaties tussen FrieslandCampina en de veevoerbedrijven gekeken, als ook naar relaties via (het voer voor koeien van) leden-melkveehouders.

3.2.1 For Farmers

De band tussen FrieslandCampina en ForFarmers lijkt vrij nauw. Een aantal melkveehouders had de afgelopen jaren zitting in zowel de Raad van Commissarissen van FrieslandCampina als die van ForFarmers.⁴⁸ Verder legt ForFarmers op een van hun websites uit dat het bedrijf samen met elf melkveehouders van FrieslandCampina een haalbaarheidsstudie doet naar het omzetten van koeienmest in biogas.⁴⁹

Ook zijn er links gevonden via melkveehouders die veevoer van ForFarmers gebruiken en melk leveren aan FrieslandCampina. In een recent artikel op de website van ForFarmers worden drie melkveehouders genoemd die proberen een hoger eiwitgehalte in hun melk

te krijgen. De melk wordt geleverd aan FrieslandCampina. Zij krijgen advies van een zuivelspecialist van ForFarmers. Een ander melkveebedrijf profileert zich op sociale media en laat via foto's banden zien met ForFarmers en FrieslandCampina. Deze boeren adverteren ook specifiek voer in het tijdschrift van ForFarmers.^{50 51 52}

3.2.2 De Heus

Een artikel van maart 2018 over de introductie van 'veevoer zonder genetisch gemodificeerde grondstoffen' stelt dat de eerste ervaringen van De Heus met pilot gebieden van FrieslandCampina waren. Drie boeren die deel uitmaakten van dit programma worden aangehaald.⁵³

We hebben online een paar boeren gevonden die gelinkt zijn aan zowel De Heus als FrieslandCampina. Eén melkveehouder die De Heus in beeld brengt, vermeldt op zijn Facebookaccount dat de melk van zijn bedrijf naar FrieslandCampina gaat. Een andere boer gaf tijdens een presentatie op een conferentie aan *Dairy Consultant* te zijn bij De Heus Animal Nutrition en in de ledenraad van FrieslandCampina te zitten.^{54 55 56}

Via vertrouwelijke bronnen weet Milieudefensie van nog vijf boeren die voer van De Heus krijgen en hun melk verkopen aan FrieslandCampina.

3.2.3 Agrifirm

In een nieuwsbericht van FrieslandCampina, gerelateerd aan een project om de uitstoot vanuit de melkveehouderij te verminderen, vermeldt het bedrijf een samenwerking met voerleverancier Agrifirm.⁵⁷ Daarnaast werken Agrifirm en FrieslandCampina sinds 2016 samen om eenvoudigere datastromen voor hun boeren te creëren.⁵⁸ Ook is Agrifirm samen met FrieslandCampina en Nutrifeed in Veghel betrokken bij de productie van een (niet-soja) product om de groei van kalveren te ondersteunen.⁵⁹

Er is een aantal melkveehouders online te koppelen aan zowel FrieslandCampina als Agrifirm. Deze boeren maken reclame voor bepaalde voerproducten van Agrifirm via het Youtube kanaal van het bedrijf. Zij staan daarnaast bijvoorbeeld in de top 25 van de duurzaamheidsscore van FrieslandCampina, zijn districtsraadslid of onderdeel van de energiescan proefboerderijen. Omdat dit rapport de grote industriële spelers in beeld wil brengen en niet de individuele boer, worden zij hier niet met naam en toenaam genoemd.^{60 61 62 63 64 65}

Via een vertrouwelijke bron weet Milieudefensie van een boer die voer van Agrifirm krijgt en melk verkoopt aan FrieslandCampina.

Vion Food Group produceert varkens- en rundvlees en behoort al jaren tot de 10 grootste varkensslachterijen ter wereld.⁶⁶ Met een marktaandeel van 43% is Vion tevens de grootste varkensslachter in Nederland.⁶⁷

Vion heeft 22 varkens- en runderslachterijen in Nederland en Duitsland en verkoopkantoren in 13 landen. Voornamelijk in Europa, maar ook in China en Singapore.⁶⁸ De enige aandeelhouder van Vion is een investeringsfonds van de Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie (ZLTO). ZLTO is een vereniging voor boeren en tuinders en heeft circa 13.000 leden in Noord-Brabant, Zeeland en het zuidelijk deel van Gelderland.⁶⁹ In 2020 produceerde Vion 997 duizend ton varkensvlees en 207 duizend ton rundvlees. Het rundvlees is voornamelijk afkomstig

Varkens worden afgeleverd voor de slacht bij Vion

van melkvee. Het vlees en de dierlijke bijproducten worden verkocht aan onder andere supermarkten, horeca en de vleesverwerkende industrie. Volgens Vion eten dagelijks 100 miljoen consumenten hun vleesproducten, verspreid over de hele wereld.⁷⁰

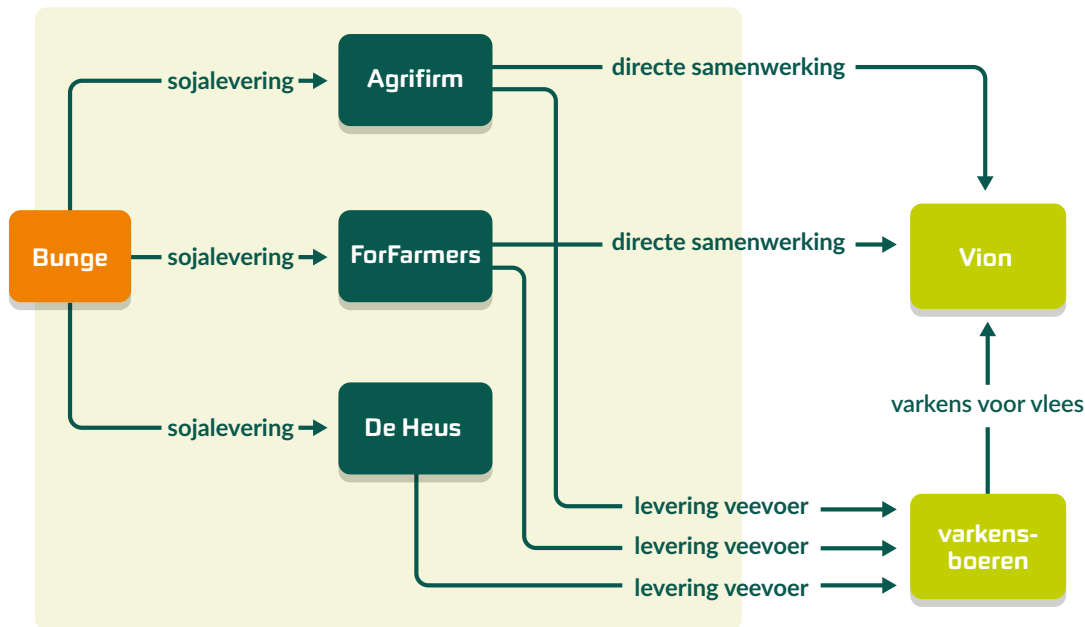
Milieudefensie publiceerde begin 2021 een rapport met de berekening dat Vion in 2019 verantwoordelijk was voor een totale uitstoot van broeikasgasemissies van 11,6 Mton.⁷¹ Een vergelijkbare berekening op basis van de cijfers van 2020 leidt tot een totale emissie van 11,3 Mton CO₂-eq.

Voor het varkensvlees is 62 procent van deze uitstoot afkomstig van de productie van het veevoer dat in de keten van Vion door varkenshouders wordt gebruikt. Naar schatting 8% van dat voer bestaat uit soja.⁷² Er is geen directe relatie gevonden tussen Vion en Bunge.

In de volgende paragrafen wordt de zakelijke relatie tussen Vion en Bunge via het veevoer/de veevoerproducenten, toegelicht en aangetoond.

4.1 Relatie Bunge en Vion via varkensvoer

Voor alle varkens in Nederland wordt circa 494 miljoen kilo soja gebruikt.⁷³ Vion had in 2020 een marktaandeel van ongeveer 43% van de slachtingen.⁷⁴ Ruwweg betekent dit volgens Milieudefensie dat alle varkens die Vion in Nederland in 2020 heeft geslacht 215 miljoen kilo soja gebruikten. In 2019 was 44% van de soja afkomstig uit Brazilië.⁷⁵ De varkenshouders die aan Vion leverden gebruikten daarmee naar schatting 95 miljoen kilo Braziliaanse soja. Vion heeft zelf aangegeven dat zij ongeveer 30% van de in Nederland geboren varkens slacht. Hiervoor is ongeveer 150 miljoen kilo soja gebruikt, waarvan naar schatting 65 miljoen kilo Braziliaanse soja.

*Figuur 4:
Nederlandse deel sojaketen Vion,
via veevoer(producenten) is Vion gelinkt aan Bunge*

4.1.1 ForFarmers

ForFarmers maakt, net als Agrifirm, deel uit van de Coalitie Vitalisering Varkenshouderij, waarin Vion een samenwerkingspartner is.⁷⁶ Verder maakt een melkveehouder die melk levert aan FrieslandCampina en voer promoot voor ForFarmers ook gebruik van Vion Rundvee, de inkooporganisatie voor runderen van Vion.^{77 78}

Een varkenshouder die in 2020 adverteert voor ForFarmer geeft in het artikel aan varkens te mesten voor Vion.⁷⁹ Ook is op een link op de website van ForFarmers, hoewel gedateerd uit 2016, een sjabloon

te zien voor een Vion-varkensvoer verklaring.⁸⁰ Daarnaast weten we uit vertrouwelijke bronnen dat twee boeren die deel uitmaken van Vions Good Farming Star-programma hun voer kopen bij ForFarmers.

4.1.2 De Heus

Op de website van De Heus staat een boer met zijn varkenshouderij die ook deelneemt aan het Good Farming Star-programma van Vion.⁸¹ Verder heeft Milieudefensie via vertrouwelijke bronnen weet van twee melkveehouders die hun voer krijgen van De Heus en hun dieren verkopen aan Vion.

4.1.3 Agrifirm

Agrifirm maakt deel uit van de Coalitie Vitalisering Varkenshouderij. Een van de coalitiepartners is Vion.⁸² Een andere concrete link tussen beide bedrijven is het zogenaamde Boerderijvlees dat bij Albert Heijn wordt verkocht. Vion stelt op zijn website: "Het concept Boerderijvlees wordt geproduceerd in samenwerking met verschillende partners in de keten: Vion en Agrifirm".⁸³

In een artikel van Vion (2020) wordt een boer uit het Good Farming Star-programma gelinkt aan de campagne van Agrifirm 'Gebruik je boerenverstand' die varkensboeren steunt door hun verhalen te vertellen.⁸⁴ Ook zit een boer die deel uitmaakt van het Good Farming Star-programma van Vion in de ledenraad van Agrifirm.^{85 86} Via vertrouwelijke bronnen heeft Milieudefensie weet van twee varkenshouders die deel uitmaken van Vion's Good Farming Star-programma dat zij hun voer krijgen geleverd door Agrifirm.

5

Wat doen de onderzochte bedrijven tegen ontbossing en klimaatschade?

Uit voorgaande hoofdstukken concludeert Milieudefensie dat er zakelijke relaties bestaan tussen Bunge en Friesland-Campina en Bunge en Vion. Met name via het veevoer van de grootste veevoerbedrijven van Nederland: ForFarmers, De Heus en Agrifirm.

Deze bedrijven hebben hierdoor een verantwoordelijkheid om nader onderzoek te doen naar de ontbossing in de keten van Bunge, inclusief de eigen betrokkenheid daarbij, en om hiertegen in actie te komen. Erkennen deze bedrijven dat? En handelen ze ernaar, in lijn met de internationale standaarden op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen?

5.1 Internationale standaarden voor Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen

Er zijn twee gezaghebbende internationale standaarden waar bedrijven die internationaal opereren zich aan moeten houden. Dat zijn de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen⁸⁷ en de eerder genoemde *United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights* (UNGPs). Deze verplichten bedrijven om doorlopend de risico's op en daadwerkelijke negatieve gevolgen van eigen activiteiten en die van zakelijke relaties te identificeren en beoordelen. Het betreft onder meer de impact op mensenrechten, arbeidsrechten en milieu, waar klimaat deel van uitmaakt.

Gekapt gebied in het Amazone regenwoud in Brazilië

Na het identificeren en beoordelen moeten stappen genomen worden om de risico's dan wel bestaande negatieve gevolgen te stoppen, voorkomen of beperken. Afhankelijk van de betrokkenheid bij de geconstateerde negatieve gevolgen ('veroorzaken', 'bijdragen aan', 'direct gelinkt zijn aan') moet het bedrijf zich in meer of mindere mate hardmaken voor genoegdoening voor eventuele slachtoffers. Over al deze zogenaamde *due diligence* stappen hoort publiekelijk gerapporteerd te worden. De uitspraak in de Klimaatzaak tegen Shell onderstreept dat het voorkomen van schade door klimaatverandering een essentieel onderdeel is van verantwoord ondernemen zoals gedefinieerd door de OESO-richtlijnen en UNGPs. Shell kreeg op basis van genoemde standaarden een duidelijk en meetbaar emissiereductiedoel opgelegd, ook ten aanzien van de (keten van) toeleveranciers en afnemers.

5.2 Wat de bedrijven (zeggen te) doen om ontbossing en klimaatschade tegen te gaan

Milieudefensie heeft de bedrijven die centraal staan in dit onderzoek een brief gestuurd om te vragen of zij (direct of via de keten) een zakelijke relatie hebben met Bunge en/of andere sojaleveranciers uit het rapport van Mighty Earth. Als dat het geval was, hebben we om een toelichting gevraagd op de inzet om de geconstateerde ontbossing aan te pakken en de verwachte resultaten. Verder is navraag gedaan naar het commitment aan en doorvertalen van de OESO-richtlijnen en UNGPs in beleid en procedures van het bedrijf. Tot slot stelden we vragen over de klimaatinspanningen van het bedrijf en hoe het denkt de Klimaatdoelen van Parijs te gaan halen.

FrieslandCampina, Vion, De Heus en Agrifirm hebben gereageerd op de vragen die Milieudefensie heeft voorgelegd. Van ForFamers hebben we geen reactie ontvangen.

Hieronder volgt per bedrijf een korte samenvatting van het beleid op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen/duurzaamheid o.b.v. publieke bronnen. Daarnaast geven we inzicht in wat de bedrijven hebben aangegeven te doen aan ontbossing in de sojaketen en het halen van de Klimaatdoelen van Parijs.

5.2.1 FrieslandCampina

In de duurzaamheidsstrategie *Nourishing a better planet* staat dat de OESO-richtlijnen uitgangspunt zijn van het mensenrechtenbeleid. Aan de UNGPs wordt niet apart gerefereerd. Er worden specifieke risico's op het gebied van mensenrechtenschendingen benoemd, met name betreffende fundamentele arbeidsrechten. In het mensenrechtenbeleid is aandacht voor negen landen. Brazilië zit daar niet bij en in algemene zin is er in het beleid weinig te vinden over (schendingen als gevolg van) de ontbossing waar FrieslandCampina via de productieketen bij betrokken is. Dreigende schendingen als gevolg van klimaatverandering zijn niet benoemd.

FrieslandCampina wil in 2023 alleen nog landbouwgrondstoffen inkopen uit volledig duurzaam beheerde bronnen en dat zou in 2020 al het geval zijn voor sojaolie. De keten via leden-melkveehouders blijft hier buiten beschouwing. FrieslandCampina wil meer zicht hebben in de herkomst van grondstoffen om ontbossing en dwangarbeid tegen te gaan. De bron voor soja is algemeen gedefinieerd als land van oorsprong.⁸⁸

In reactie op de brief van Milieudefensie laat FrieslandCampina weten een onderscheid te maken tussen soja-producten die verwerkt worden in de producten van FrieslandCampina, en producten die verwerkt worden in veevoer.

Wat betreft de eerste categorie neemt FrieslandCampina soja-olie en soja-lecithine af van Bunge en Cargill. Het gaat om ruim een miljoen kilo die gecertificeerd is volgens de *Round Table of Responsible Soy* (RTRS).^d Daarnaast is circa 1 miljoen kilo soja-olie van een *identity preserved-origine*. Daarvan is de oorsprong herleidbaar. FrieslandCampina treedt in overleg met Bunge en Cargill over de herkomst en duurzaamheid van deze sojaolie en *Price Waterhouse Coopers* controleert jaarlijks op basis van *limited assurance* de traceerbaarheid tot de bron.

De tweede categorie betreft het veevoer voor de koeien van de leden-melkveehouders. FrieslandCampina benadrukt dat de leden onafhankelijke ondernemers zijn en zelf over hun bedrijfsvoering gaan. Wel zijn er afspraken gemaakt over de eisen waaraan het veevoer moet voldoen. De leden mogen sinds 2015 uitsluitend voer afnemen van veevoerbedrijven die gecertificeerd zijn volgens de GMP+scope *responsible dairy feed*. Voor soja komt dit overeen met RTRS of een gelijkwaardige certificering.^e FrieslandCampina acht de kans aannemelijk dat Bunge levert aan veevoerbedrijven die leveren aan leden-melkveehouders, maar heeft hiervan geen overzicht.

Met andere partijen wordt samengewerkt “om verschillende duurzaamheidsthema’s te agenderen in de sojaketen”. FrieslandCampina is betrokken bij een onderzoeksproject naar *area mass balance* en *direct trade (from blind trade to visible impact)* dat t/m december 2023 loopt. “Daarnaast concipieert FrieslandCampina beleid op het vlak van het voorkomen of vermijden van ontbossing”.

Het bedrijf geeft aan de OESO-richtlijnen en de UNGPs te kennen en bepaalt de prioritering van de duurzaamheidsagenda mede aan de hand van deze richtlijnen.

Wat betreft klimaat rapporteert FrieslandCampina over de uitstoot van de bedrijven van leden-melkveehouders, de fabrieken wereldwijd en het transport van leden naar en tussen de productielocaties. De gestelde reductiedoelen voor 2030 (t.o.v. 2015) zijn: 33% minder uitstoot bij leden-melkveehouders en 40% minder directe emissies; “dat betekent een vermindering van 55% t.o.v. 1990”. Om de uitstoot (scope 1, 2, 3)^f te reduceren noemt FrieslandCampina een hele serie instrumenten/middelen. Voor scope 3 moet gedacht worden aan maatregelen die melkveebedrijven kunnen nemen op het gebied van voer (kwaliteit, maar ook emissies bij teelt en productie van krachtvoer), het dier, bij aankoop en gebruik van productiemiddelen en verminderen van kunstmestgebruik.

Het overkoepelende doel is om wereldwijd uiterlijk in 2050 netto klimaatneutraal te zijn. Eventuele resterende uitstoot wil FrieslandCampina compenseren.

FrieslandCampina beschouwt inkoop en gebruik van gecertificeerde soja niet als *silver bullet* om ontbossing (en andere negatieve effecten op het klimaat) tegen te gaan. Het wordt gezien als een instrument in het scala aan maatregelen dat ingezet kan worden om risico’s te identificeren en mitigeren. In multistakeholderplatforms als RTRS kan met andere betrokkenen van gedachten worden gewisseld en van elkaar worden geleerd.

d Zie ook 6.1.1, *Roundtable of Responsible Soy Association*, pagina 23

e Zie ook 6.1.1, *Roundtable of Responsible Soy Association*, pagina 23

f *Scope 1*: alle uitstoot die direct het gevolg is van eigen activiteiten (o.a. eigen fabrieken);
Scope 2: de indirecte emissies voor de energie die is ingekocht;
Scope 3: alle overige emissies als gevolg van de bedrijfsactiviteiten (o.a. uitstoot toeleveranciers en afnemers).

Voor meer informatie: <https://ghgprotocol.org>

5.2.2 Vion

In het beleid van Vion op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen is geen verwijzing naar de OESO-richtlijnen en UNGPs. Wel staat er een beschrijving van een due diligence proces dat het bedrijf hanteert, dat lijkt te zijn gebaseerd op deze standaarden. Binnen het thema milieuvriendelijke veehouderij is aandacht voor klimaat (*carbon footprint*) en voor duurzaam veevoer. Wat betreft soja wordt het risico op ontbossing onderkend en pleit Vion voor het gebruik van gecertificeerde soja (RTRS). De varkens die onder het Good Farming Star-programma vallen, krijgen soja die volgens RTRS is gecertificeerd.

In reactie op de brief van Milieudefensie geeft Vion aan zich bewust te zijn van de verschillende maatschappelijke verantwoordelijkheden. Op het gebied van arbeids- en mensenrechten heeft het bedrijf zich aangesloten bij en verwijst het naar het initiatief dat de Federatie Nederlandse Levensmiddelen Industrie (FNLI) op dit vlak neemt.⁸⁹

Ten aanzien van soja stelt Vion al vele jaren lid te zijn van RTRS, waarmee certificaten voor soja worden ingekocht. Er vindt een heroriëntatie plaats op soja in de toekomst. In internationaal verband wordt met de retail, sojaproducten en andere stakeholders gewerkt aan een systematiek om de afkomst van soja te communiceren in de keten. Als dat is gerealiseerd, stelt Vion dat de stap kan worden gemaakt naar het *sourcen* van soja die niet is gerelateerd aan landconversie.

Wat betreft klimaat werkt Vion aan het verminderen en in kaart brengen van de carbon footprint (scope 1, 2 en 3). Hierbij wordt nauw samengewerkt met ketenpartners en kiest het voor het “transparant informeren van de gehele keten over de daadwerkelijke *carbon footprints* bepaald op basis van de echte *inputs* en *outputs*”.

5.2.3 ForFarmers

In de duurzaamheidsstrategie van ForFarmers vinden we de *due diligence* stappen ten aanzien van de keten uit de OESO-richtlijnen en UNGPs niet terug. Het bedrijf zet binnen het speerpunt ‘Grondstoffen voor voer’ in op gecertificeerde soja (volgens FEFAC soja-inkoop richtlijnen) als het gaat om de doelen 100% verantwoorde en transparante inkoop van sojaschroot.

Er is geen reactie gekomen van ForFarmers op de brief van Milieudefensie.

5.2.4 De Heus

In het duurzaamheidsbeleid van De Heus vinden we geen uitwerking van de *due diligence* stappen ten aanzien van de keten uit de OESO-richtlijnen en UNGPs. Het bedrijf geeft in reactie op de brief van Milieudefensie echter aan dat het de UNGPs onderschrijft en de OESO-richtlijnen ondersteunt.

Naar alle stakeholders worden deze *Responsible Business Principles* uitgedragen en toegepast door middel van een *Supplier Code of Conduct*. Als onderdeel van de introductie van het *Responsible Feeding Programme* in de verschillende bedrijfsonderdelen wordt met het lokale managementteam een materialiteitsanalyse uitgevoerd om de potentiële risico's in de keten in kaart te brengen. Bij het uitrollen van de *Supplier Code of Conduct* gaat het bedrijf in gesprek met leveranciers over de risico's in hun deel van de keten en de wijze waarop zij die risico's proberen weg te nemen.

Verder geeft De Heus aan vanwege concurrentiegevoeligheid geen publieke mededelingen te doen over de leveranciers waar het bedrijf mee samenwerkt.

De Heus richt zich binnen de pijler *Sustainable Supply Chain* op onder meer de oorsprong van grondstoffen, klimaat, ecosystemen en biodiversiteit. Het licht toe dat het in Nederland sinds 2015 RTRS gecertificeerde soja gebruikt bij de productie van veevoeders. Met het tekenen van het convenant 'Duurzame Soja' van de Europese Federatie van Diervoederfabrikanten (FEFAC) in 2019 is tevens afgesproken dat in de fabrieken in Polen, Spanje, Portugal, Tsjechië en Slowakije uiterlijk in 2025 alleen nog soja wordt gebruikt die voldoet aan de *FEFAC soy sourcing guidelines*^f. In 2021 nam De Heus het besluit om deze afspraak ook te laten gelden buiten Europa.⁹⁰

De Heus werkt aan een systematiek om publiekelijk te gaan rapporteren (vanaf 2023) over de voortgang van hun duurzaamheidsinspanningen, in lijn met de uitgangspunten van de door de EU aangekondigde *Corporate Sustainability Reporting Directive*.

Wat betreft klimaat is De Heus bezig de CO₂ voetafdruk van de producten door de keten heen in kaart te brengen. Na voltooiing worden concrete ambities voor het terugdringen van de CO₂ voetafdruk geformuleerd en opgenomen in de *Global Green Goals* en daaraan gekoppelde systematiek om voortgang te kunnen monitoren.

Tot slot geeft De Heus aan dat de sojaketen heel complex is en de verduurzaming ervan ingewikkeld. Het bedrijf neemt zijn verantwoordelijkheid door gecertificeerde soja uit Brazilië in te kopen. Het bedrijf wil samen met ketenpartners en andere stakeholders blijven inzetten op de verdere verduurzaming van de productie van soja en andere eiwitbronnen.

De Heus levert veevoer af bij een boerderij

f Zie ook 6.1.2, FEFAC soy sourcing guidelines, pagina 24

5.2.5 Agrifirm

In het beleid van Agrifirm op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen vinden we de *due diligence* stappen ten aanzien van de keten uit de OESO-richtlijnen en UNGPs niet terug. Het bedrijf kiest in het kader van verantwoord inkoopbeleid voor (uiteindelijk) 100% duurzaam gecertificeerde soja.

In reactie op de brief van Milieudefensie stelt Agrifirm dat inkoop veel confidentiële informatie bevat die te maken heeft met de concurrentiepositie van Agrifirm. Daarom is er voor gekozen om terughoudend te zijn in het verstrekken van data.

Veevoerfabriek van Agrifirm

Agrifirm legt verder uit dat ze in hun Verantwoord Inkopen beleid een onderscheid maken tussen *essential topics* en *responsibility topics*. Voor het vaststellen van de essentiële onderwerpen is gebruik gemaakt van de *OECD-FAO Guidance for Agricultural Supply Chains* en de *International Labour Organisation (ILO)-conventies*. In geval van essentiële onderwerpen wordt van toeleveranciers een directe aanpak van geconstateerde omissies verlangd, voor *responsibility topics* moet er via programma's verbetering gerealiseerd worden.

Voor soja volstaat certificering als mitigerende maatregel, ook al is het bedrijf kritisch ten aanzien van het daadwerkelijk effect. "Het niet meer accepteren van certificaten zou een te groot negatief effect hebben op de toch al fragiele ontwikkeling van duurzaamheids-certificaten, zoals RTRS".

Agrifirm heeft de visie dat uiteindelijk de connectie van certificering aan de fysieke toeleveringsketen cruciaal is. Met toeleveranciers van sojaproducten zegt het bedrijf intensieve gesprekken gevoerd te hebben over het creëren van daadwerkelijke transparantie in de fysieke toeleveringsketen. Hiertoe loopt een pilot project.

In het ontbossingsbeleid van Agrifirm wordt onder ontbossing ook landconversie verstaan. Er is commitment om illegale ontbossing uit de keten te bannen en maatregelen te nemen om ook legale ontbossing verder te reduceren. Agrifirm wil een *level playing field* stimuleren en is voorstander van de door de EU voorgestelde *due diligence* aanpak. Wat betreft klimaat is er voor scope 1 en 2 een concreet stappenplan naar klimaatneutraliteit vastgesteld dat binnenkort wordt gepubliceerd. Daarnaast lopen studies t.a.v. de doelstelling voor scope 3.

Uit het vorige hoofdstuk is duidelijk geworden dat alle bedrijven die centraal staan in dit onderzoek kiezen voor gecertificeerde soja als route om iets te doen aan de ontbossingsproblematiek rondom de verbouw van soja.

Het betreft soja gecertificeerd volgens de systematiek van de *Round Table of Responsible Soy (RTRS)* of soja die voldoet aan de richtlijnen van de Europese Federatie van Diervoederfabrikanten (FEFAC). Hieronder wordt uitgelegd wat dit in de praktijk betekent.

6.1 Gecertificeerde soja in Nederland

Nederlandse supermarkten vragen hun toeleveranciers om de aanschaf van RTRS-soja-certificaten om de benodigde veevoersoja voor de binnenlandse consumptie van vlees en zuivel af te dekken. De veevoersoja waarvoor geen specifieke markt vraag om RTRS-certificering is, moet op initiatief van de veevoersektor wel voldoen aan andere certificering die valt onder de FEFAC *Soy Sourcing Guidelines*. De meeste van deze certificeringssystemen zijn minder streng dan RTRS en sluiten onder andere legale ontbossing en ook ontbossing in savannes als de Cerrado niet uit.^{91 92 93 94}

Sojabonen worden geoogst

6.1.1 Round Table of Responsible Soy Association

In 2006 werd de *Round Table of Responsible Soy Association (RTRS)* opgericht met als doel om in multistakeholderverband de productie, handel en verwerking van verantwoorde soja op wereldniveau te promoten. In 2011 vond de eerste productie van RTRS-soja plaats en in 2019 werd op 1,1 miljoen hectare ruim 4 miljoen ton RTRS-soja geproduceerd.⁹⁵ Hiermee valt ongeveer 1% vvan de mondiale sojaproductie onder RTRS.⁹⁶

Sojaproductenten kunnen zich RTRS laten certificeren, waarvoor ze moeten (gaan) voldoen aan 106 verschillende indicatoren op het gebied van wetgeving, arbeidsomstandigheden, natuur en milieu, omgang met lokale gemeenschappen en goede landbouwkundige praktijken.

Een certificaat is geldig voor 5 jaar en er vinden jaarlijks controles plaats.⁹⁷ RTRS-soja wordt verhandeld via een papieren *Chain of Custody*-standaard. Hierin staat hoe de soja door producenten, toeleveranciers en afnemers verhandeld mag worden en hoe bedrijven de claim 'RTRS-gecertificeerd' mogen toepassen.⁹⁸

Drie vormen van certificering zijn mogelijk:

- Bij de variant *Segregated* wordt het verantwoord geteelde product fysiek volledig gescheiden gehouden van andere sojastromen.
- Bij *Book & Claim* worden bij een willekeurige sojavracht certificaten gekocht van een producent die volgens de RTRS-standaard produceert; het product en de certificaten staan los van elkaar.
- *Mass Balance* is een tussenvariant, waarbij gecertificeerde en niet-gecertificeerde soja worden gemengd; voor het deel dat afkomstig is uit gecertificeerde productie vindt handel plaats in certificaten; bij iedere schakel wordt de massabalans-boekhouding gecontroleerd.
- De overgrote meerderheid wordt via *Book & Claim*- of *Mass Balance*-certificaten verkocht.⁹⁹

In Nederland controleren externe audits van het zogenaamde GMP+ systeem van de veevoerindustrie de veevoerbedrijven. Dit is door RTRS als alternatief voor de papieren *Chain of Custody* geaccepteerd.^{100 101}

6.1.2 FEFAC soy sourcing guidelines

In 2015 publiceerde de FEFAC haar *Soy Sourcing Guidelines* (FEFAC-SSG), met als uiteindelijk doel om alleen nog verantwoorde soja te gebruiken in het veevoer. Momenteel zijn er achttien FEFAC-SSG-conforme regelingen en programma's, waarvan RTRS er één is. De SSGs passen basisnormen toe om bestaande en nieuw ontwikkelde sojastromen te evalueren. Ze bestaan momenteel uit 37 essentiële en 22 gewenste criteria met betrekking tot wettelijke naleving en milieu- en sociale criteria, die in de tijd verder aangescherpt kunnen worden. De basisnormen van de SSGs sluiten legale ontbossing niet uit; ook niet als het om zeer biodiversiteitsrijke natuurgebieden als de Braziliaanse Cerrado gaat. De gecertificeerde soja kan op verschillende manieren verhandeld worden, waaronder de eerder genoemde *Segregated*, *Book & Claim* en *Mass Balance* methoden.¹⁰²

6.2 Tegengaan ontbossing nihil

Uit een uitgebreide recente studie door onderzoeksbureau Profundo, in opdracht van IUCN, blijkt dat slechts 8 FEFAC SSGs ontbossing uitsluiten. In Nederland viel minstens 83% van de in 2017 gebruikte soja onder één van de SSGs. 50% van de soja viel onder één van de acht ontbossingsvrije certificeringsschema's, waarvan RTRS de belangrijkste is.¹⁰³

De gecertificeerde soja vertegenwoordigt niet of nauwelijks fysieke stromen en is daarmee een papieren werkelijkheid. Van de enorme schepen met soja die in Nederland aankomen, kan ondanks de certificering niet worden aangetoond dat de soja ontbossingsvrij is.

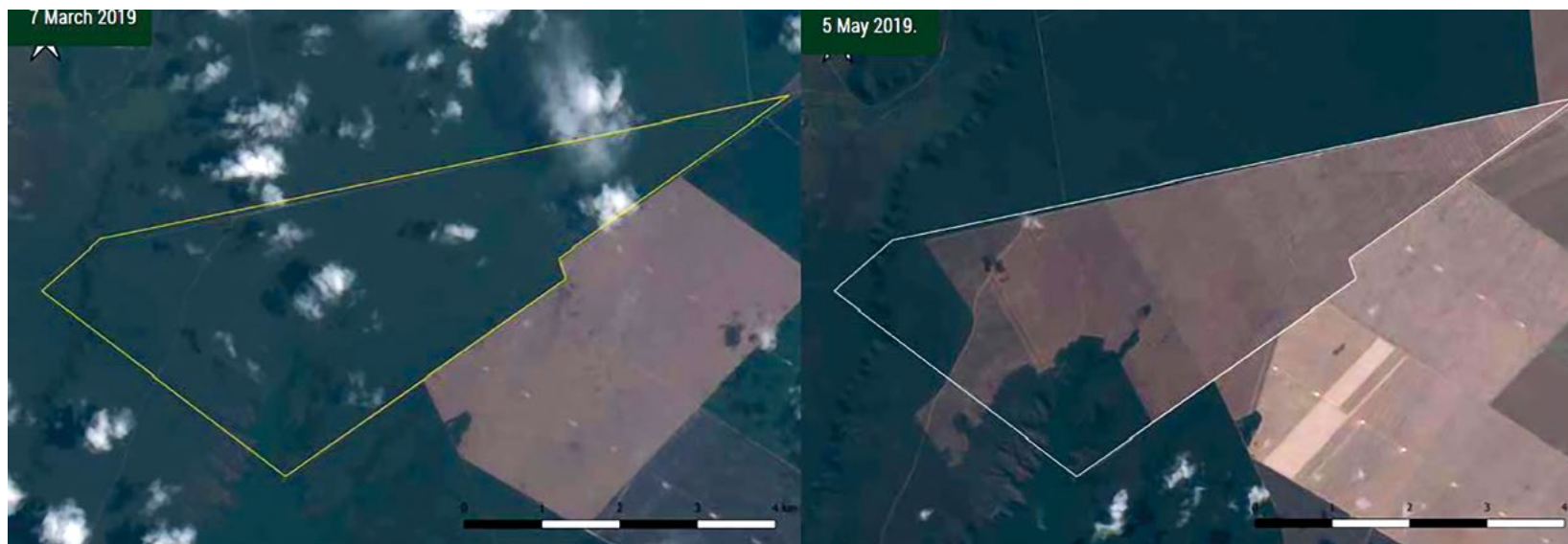
Ook is het onwaarschijnlijk dat RTRS-certificering significant heeft bijgedragen aan het tegengaan van ontbossing. Zo stond het Wereld Natuur Fonds (WNF) aan de basis van RTRS-certificering, maar is zij inmiddels kritisch. De veevoersector heeft volgens het WNF niet de noodzakelijke vervolgstappen gezet, “namelijk het importeren van fysieke ontbossingsvrije sojastromen en daarnaast het verminderen van soja om kringlopen te sluiten”.¹⁰⁴

Ook Solidaridad was betrokken bij de oprichting van RTRS. Het stelt dat RTRS tot nu toe een kleine rol heeft gespeeld bij de transitie naar duurzame soja en schrijft dit met name toe aan de lage premie. Op de meeste plekken is 0,5% bovenop de prijs te weinig om te compenseren voor het niet ontginnen van land. Waarschijnlijk waren de gecertificeerde bedrijven toch al niet van plan om te gaan ontbossen.¹⁰⁵

Ondanks de eisen op het gebied van certificering, behoort Nederland volgens het WNF tot de top 5 EU-landen met de meeste import gelinkt

aan ontbossing.¹⁰⁶ RTRS-soja is de sterkste certificering als het gaat om een ‘Zero Deforestation Commitment’. Toch blijkt soja met dit commitment voor slechts een kwart minder ontbossing te zorgen dan soja zonder zo’n commitment.¹⁰⁷

Er is anekdotisch bewijs dat er verbeteringen zijn op gecertificeerde bedrijven, bijvoorbeeld in de verhouding met lokale gemeenschappen, op het gebied van gifgebruik en niet ontbossen.¹⁰⁸ Tegelijkertijd blijkt uit onderzoek van Greenpeace dat een bedrijf als SLC Agrícola, de grootste beursgenoteerde sojaproducteur in Brazilië, nog altijd RTRS-gecertificeerd is. Dit terwijl het bedrijf tussen 2011 en 2017 39.887 ha land ontboste, waarvan zo’n 30.000 ha in de biodiversiteitsrijke Cerrado. Het bedrijf omzeilde de certificeringsnormen door middel van bedrijfsherstructurering, waardoor het gecertificeerde soja kon (blijven) verkopen vanuit het ene deel van het bedrijf en de destructieve praktijken vanuit een ander deel van het bedrijf voortzette (zie ook het kader op pagina 9).^{109 110}

Ontbossing door SLC Agrícola tussen 7 maart 2019 en 5 mei 2019

BRON: CHAIN REACTION RESEARCH

FrieslandCampina heeft een directe zakelijke relatie met Bunge en een relatie via het veevoer dat melkveehouders, die leveren aan FrieslandCampina, kopen van ForFarmers, De Heus en/of Agrifirm. Vion heeft een zakelijke relatie met Bunge via het veevoer dat de varkens eten die door Vion worden geslacht.

Bunge is door Mighty Earth in verband gebracht met bijna 60.000 hectare ontbossing in de periode maart 2019 en maart 2021. Hiervan was ruim een derde in beschermd gebied en mogelijk illegaal. Het ontboste gebied komt overeen met drie keer de oppervlakte van Amsterdam en een geschatte CO₂-uitstoot van 9,2 Mton.

Milieudefensie heeft via publieke bronnen als websites en jaarverslagen niet kunnen achterhalen of Nederlandse bedrijven in de sojaketen een zakelijke relatie hebben met Bunge. FrieslandCampina heeft de directe inkooprelatie aangegeven in een brief aan Milieudefensie, maar de relaties via het veevoer zijn niet bekend bij het bedrijf.

Het is zeer problematisch dat de sojaketen niet transparant is, gezien de grootschalige ontbossing die gepaard gaat met de productie van soja. Gebrek aan transparantie over (exacte) herkomst van soja die ons land binnenkomt en over spelers in specifieke sojaketens staat het neerleggen/nemen van verantwoordelijkheid en effectief handelen ten aanzien van de problematiek, in de weg.

Milieudefensie heeft AIS-tracking ingezet om de zakelijke relaties te achterhalen. Zo werden binnenvaartschepen gesignaleerd die aangemeerd lagen bij Bunge in Amsterdam en later aanmeerden bij ForFarmers, De Heus en Agrifirm. Bewijs voor de connectie tussen de drie veevoerbedrijven en FrieslandCampina en Vion is online gevonden in de vorm van samenwerkingsverbanden en voorbeelden van boeren die afnemen van deze voerproducenten en melk of dieren leveren aan FrieslandCampina en/of Vion. Ook waren enkele bronnen bereid vertrouwelijk informatie te delen.

Na de publicatie van het rapport van Mighty Earth in april 2021 had Milieudefensie daadkrachtig optreden verwacht door de bedrijven die zich bevinden in de Nederlandse keten van Bunge. FrieslandCampina en Vion, maar ook de drie grootste veevoerbedrijven, worden als internationaal opererende bedrijven geacht de OESO-richtlijnen en UNGPs na te leven. Kort gezegd betekent dit dat zij (risico's op) schade in de keten moeten onderzoeken en stappen moeten zetten om deze zo spoedig mogelijk ongedaan te maken of te mitigeren. Monitoren van de effectiviteit van het handelen en hierover publiekelijk rapporteren maken ook deel uit van dit zogenaamde *due diligence* proces. Het betreft in dit geval geen risico op schade, maar daadwerkelijk vastgestelde schade.

Geen van de bedrijven heeft blijk gegeven van een inzet in lijn met deze internationale standaarden, ondanks expliciet commitment vanuit sommigen (FrieslandCampina, Vion, De Heus) aan de OESO-richtlijnen en UNGPs. Zo'n inzet had er op hoofdlijnen als volgt uit moeten zien: nader onderzoek doen naar de specifieke cases, eigen betrokkenheid in kaart brengen en een stappenplan maken om invloed aan te wenden/ te vergroten op Bunge (al dan niet met anderen) om de ontbossing effectief aan te pakken. In plaats daarvan blijken de bedrijven te kiezen voor een algemene, zogenaamd mitigerende maatregel, als certificering.

Gecertificeerde soja vertegenwoordigt niet of nauwelijks fysieke stromen en is daarmee een papieren werkelijkheid. Met de beschikbare kennis over het minimale resultaat van tien jaar gecertificeerde soja in de strijd tegen ontbossing is het totaal onverantwoord dat de bedrijven bijna volledig blijven inzetten op deze route.

De stappen die worden gezet om transparantie te creëren ten aanzien van de fysieke keten zijn nog maar minimaal. Dat dit nodig is om effectief te kunnen handelen, wordt wel erkend. Des te schrijnender is het dat hier niet volop op wordt ingezet als eerste stap naar maatschappelijk verantwoord ondernemen. Ook het feit dat FrieslandCampina nu pas beleid aan het ontwikkelen is op het gebied van ontbossing, getuigt niet van een groot urgentiegevoel.

De urgentie om de klimaat- en biodiversiteitscrisis aan te pakken is echter groter dan ooit. Dit vraagt om een proactieve houding vanuit grote bedrijven om ontbossing en de daarmee gepaarde klimaatschade in hun keten te stoppen en het tij te keren. De uitstoot die gepaard gaat met veevoerproductie vormt een belangrijk deel van de totale emissies waarvoor FrieslandCampina, Vion en de drie grote veevoerbedrijven verantwoordelijk zijn.

Het gericht reduceren van dit deel van de uitstoot moet deel uitmaken van een totaalplan per bedrijf om de hele uitstoot van broeikasgassen waarvoor het verantwoordelijk is in lijn te brengen met het Klimaatakkoord van Parijs.

FrieslandCampina heeft klimaatdoelen gesteld voor 2030 en 2050, maar maakt niet concreet hoe het deze doelen denkt te gaan halen. Vion, De Heus en Agrifirm zijn bezig hun totale uitstoot te berekenen. Doelen in lijn met het Klimaatakkoord van Parijs, en een geloofwaardig pad om die te halen, zijn nog niet gepubliceerd.

7.1 Aanbeveling: wettelijke klimaatplicht

De klimaatzaak tegen Shell onderstreept de zelfstandige verantwoordelijkheid die bedrijven hebben om hun uitstoot in lijn te brengen met het Klimaatakkoord van Parijs. Niet alleen hun directe uitstoot maar ook die van hun leveranciers en afnemers.

Dit onderzoek toont aan dat Nederlandse bedrijven in de (veevoer) sojaketen van Bunge deze verantwoordelijkheid niet nemen ten aanzien van ontbossing en de daarmee gepaard gaande klimaatschade in hun fysieke keten. Ook missen overkoepelende bedrijfsdoelen in lijn met het Klimaatakkoord van Parijs, of is de haalbaarheid van gestelde doelen niet geloofwaardig aangetoond.

De klimaat- en biodiversiteitscrisis wachten niet op traag handelende bedrijven. Milieudefensie pleit daarom voor een wet die bedrijven verplicht maatschappelijk verantwoordelijk te ondernemen ten aanzien van hun internationale keten. Schendingen van mensen- en arbeidsrechten en schade aan milieu, biodiversiteit en klimaat moeten hiermee worden voorkomen. Onderdeel van de voorgestelde wet is een klimaatplicht die bedrijven dwingt klimaatbeleid, inclusief doelen en een geloofwaardig uitvoeringsplan, op te stellen in lijn met het Klimaatakkoord van Parijs. Monitoring en rapportage over de effectiviteit van het beleid en de uitgevoerde maatregelen moeten deel uitmaken van de klimaatplicht.

Bronnen

- 1 <https://www.un.org/press/en/2021/sgsm20847.doc.htm>
- 2 <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBDHA:2021:5337>
- 3 https://www.ohchr.org/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf
- 4 <https://www.un.org/sustainabledevelopment/biodiversity>
- 5 Globalforestwatch.org
- 6 <https://www.wri.org/insights/numbers-value-tropical-forests-climate-change-equation>
- 7 <https://www.unep.org/resources/emissions-gap-report-2021>
- 8 <https://ipbes.net/global-assessment>
- 9 <https://www.fern.org/publications-insight/what-are-the-causes-of-deforestation-1975/>
- 10 <https://www.mightyearth.org/soy-and-cattle-tracker/> en <https://www.mightyearth.org/nederlandse-peiling>
- 11 <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/aa5986>
- 12 <https://mena.nl/artikel/oba-neemt-igma-bulk-terminal-over-van-cargill>
- 13 <https://www.mightyearth.org/soy-and-cattle-tracker/>
- 14 <https://www.mightyearth.org/2021/04/28/mighty-earths-new-monitoring-data-reveals-deforestation-connected-to-soy-trader-and-meatpackers-in-brazil-more-than-doubled-over-two-year-period/>
- 15 De volledige dataset en methodologie zijn beschikbaar op: <https://www.mightyearth.org/methodology/>
- 16 <https://www.mightyearth.org/soy-and-cattle-tracker/>
- 17 https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/stepping_up_the_continuing_impact_of_eu_consumption_on_nature_worldwide_fullreport_low_res.pdf
- 18 <https://www.wwf.eu/?4655466/Rampant-destruction-and-raging-fires-in-the-Brazilian-Cerrado>
- 19 <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/40/import-sojabonen-uit-brazilië-40-procent-hoger>
- 20 <https://www.profundo.nl/projecten/who-is-profiting-from-brazilian-soy-analysis-of-the-dutch-soy-supply-chain>
- 21 [https://assets.nevedi.nl/p/229376/none/20200825%20Factsheet%20Nevedi%20Duurzame%20soja\(1\).pdf](https://assets.nevedi.nl/p/229376/none/20200825%20Factsheet%20Nevedi%20Duurzame%20soja(1).pdf)
- 22 <https://www.bunge.com/who-we-are/our-history>
- 23 https://nl.wikipedia.org/wiki/Bunge_Limited
- 24 <https://www.groene.nl/artikel/onzichtbare-voedselreuzen>
- 25 <https://investors.bunge.com/investors/news-and-events/press-releases/year/2016/08-05-2016>
- 26 <https://www.bunge.com/2017ar.pdf>
- 27 [Rapid-Response_Soy-and-Cattle_Report-11.pdf](https://www.mightyearth.org/wp-content/uploads/Rapid-Response_Soy-and-Cattle_Report-11.pdf)
- 28 https://www.mightyearth.org/wp-content/uploads/RR_Report_June_2020.pdf#new_tab en
- 29 <https://www.profundo.nl/projecten/who-is-profiting-from-brazilian-soy-analysis-of-the-dutch-soy-supply-chain>
- 30 <https://www.forfarmersgroup.eu/en/forfarmers/company-profile.aspx>
- 31 <https://www.forfarmers.nl/locaties.aspx>
- 32 <https://www.forfarmersgroup.eu/en/investors/annual-reports/annual-report-2020.aspx>
- 33 <https://www.de-heus.nl/contact/de-heus-locaties>
- 34 <https://www.deheus.com/articles/news/coppens-acquisition-enables-de-heus-to-meet-growing-customer-demand>
- 35 <https://www.agrifirm.com/Organisation/about-us/>
- 36 <https://www.agrifirm.nl/over-ons/agrifirm-in-nederland/>
- 37 <https://www.agrifirm.com/contact/our-global-locations/>
- 38 <https://www.vesseltracker.com/>
Met dank aan Greenpeace voor het verlenen van toegang tot de database Vesseltracker.com
- 39 <https://www.vesseltracker.com/>
- 40 https://research.rabobank.com/far/en/sectors/dairy/dairy_top_20_2020.html
- 41 <https://www.frieslandcampina.com/nl/over-frieslandcampina/onze-merken/>
- 42 <https://milieudefensie.nl/actueel/zuivelindustrie>

- 43 <https://www.frieslandcampina.com/uploads/sites/2/2021/03/FrieslandCampina-Jaarverslag-2020.pdf>
- 44 <https://www.nzo.nl/media/uploads/2020/01/NZO-Factsheet-Verantwoorde-Soja-jan-2020.pdf>
- 45 [Brief van FrieslandCampina d.d. 13-10-2021 in reactie op brief van Milieudefensie d.d. 23-09-2021](#)
- 46 <https://research.wur.nl/en/publications/sectorrapportage-duurzame-zuivelketen-prestaties-2019-in-perspect>
- 47 <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/40/import-sojabonen-uit-brazilie-40-procent-hoger>
- 48 <https://www.frieslandcampina.com/uploads/2021/03/FrieslandCampina-Annual-Report-2020.pdf>
- 49 <https://www.farmconsult.nl/nieuws/melkveehouders-dragen-bij-aan-lokale-energietransitie.aspx>
- 50 <https://www.forfarmers.nl/rundvee/melkvee/nieuws-kennis-en-advies/de-achterhoekse-strijd-om-de-eiwitbokaal.aspx>
- 51 <https://www.facebook.com/MelkveebedrijfNabuurVof/>
- 52 <https://www.vofbleumink.nl/wp-content/uploads/2021/03/Maisfolder-ForFarmers-2021.pdf>
- 53 <https://www.de-heus.nl/kennis-innovatie/kennisbank/vraag-naar-vlog-gecertificeerde-melk-neemt-toe>
- 54 <https://www.de-heus.nl/over-ons/kijk-bij-de-boer/familie-van-puijenbroek>
- 55 https://www.facebook.com/melkveehouderijvanpuijenbroek/about/?ref=page_internal
- 56 <https://www.futurefarming.events/wp-content/uploads/2019/11/Jan-Roelof-Jalvingh-Hookwood.pdf>
- 57 <https://www.frieslandcampina.com/news/frieslandcampina-joining-forces-reduce-emission-dutch-cows/>
- 58 <https://www.frieslandcampina.com/nl/news/datasnelweg-gaat-melkveehouder-helpen-bij-verbeteren-diergezondheid-mineralenefficiency-en-levensverwachting-koeien/>
- 59 <https://www.agrifirm.nl/aanbod/kalvolac-power-cair/>
- 60 <https://www.youtube.com/watch?v=9hvs7yqh-YQ>
- 61 <https://edepot.wur.nl/459076>
- 62 <https://www.youtube.com/watch?v=xT0vVVhlhyQ>
- 63 <https://www.linkedin.com/in/jan-jetzes-bakker-8506801b5/?originalSubdomain=nl>
- 64 <https://www.youtube.com/watch?v=cfJkqtQLzIE>
- 65 <http://www.oldeberkoop.nl/bedrijvigheid-2/uitgelicht-2/133-tjerk-hof>
- 66 <https://www.wattagnet.com/directories/79-the-world-s-leading-pig-producers-and-processors> en <https://www.pigbusiness.nl/artikel/31919-vion-zevende-plaats-op-ranglijst-grootste-varkensslachterij-ter-wereld/>
- 67 <https://view.publitas.com/cfreport/vion-corporate-social-responsibility-report-2020/page/72> en <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/7123slac/table?fromstatweb>
- 68 <https://view.publitas.com/cfreport/vion-annual-report-2020/page/1>
- 69 <https://view.publitas.com/cfreport/vion-corporate-social-responsibility-report-2020/page/1>
- 70 <https://view.publitas.com/cfreport/vion-corporate-social-responsibility-report-2020/page/1> en <https://view.publitas.com/cfreport/vion-annual-report-2020/page/1>
- 71 [file:///tmp/De%20onzichtbare%20vervuilers%20van%20de%20vlees-%20en%20zuivelindustrie%20\(2\)2-1.pdf](file:///tmp/De%20onzichtbare%20vervuilers%20van%20de%20vlees-%20en%20zuivelindustrie%20(2)2-1.pdf)
- 72 <https://edepot.wur.nl/391055>
- 73 [https://assets.nevedi.nl/p/229376/none/20200825%20Factsheet%20Nevedi%20Duurzame%20soja\(1\).pdf](https://assets.nevedi.nl/p/229376/none/20200825%20Factsheet%20Nevedi%20Duurzame%20soja(1).pdf)
- 74 <https://view.publitas.com/cfreport/vion-corporate-social-responsibility-report-2020/page/72> en <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/7123slac/table?fromstatweb>
- 75 <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/40/import-sojabonen-uit-brazilie-40-procent-hoger>

- 76 <https://www.vionfoodgroup.com/nl/news/varkenssector-zorgt-voor-vitale-varkenshouderij-in-een-gezonde-leefomgeving>
- 77 <https://www.vofbleumink.nl/wp-content/uploads/2021/03/Maisfolder-ForFarmers-2021.pdf>
- 78 <https://www.vionrundvee.nl/vion-rundveenet/>
- 79 <https://www.forfarmers.nl/varkens/nieuws-kennis-en-advies/varkensbedrijf-vehof-hoge-groei-met-gezonde-dieren.aspx>
- 80 https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewju_MnN5s7yAhVggf0HHV65BlkQFnoECAIQAQ&url=http%3A%2F%2Fwww.forfarmersdml.nl%2FDownload.aspx%3FFile%3DYwNPpcbJ7H4zmEAF5uUIUMTyQs0lg4yqbXriA3_1LMpR1NQuOloCpZTMRJCaXWh3%26Bestandsnaam%3DVion&usq=AOvVaw3Cv6zsTAsUR7npZV4i7sSE
- 81 <https://www.de-heus.nl/over-ons/kijk-bij-de-boer/tiny-van-den-berg-en>
<https://goodfarmingstar.com/tiny-van-den-berg/>
- 82 <https://www.vionfoodgroup.com/nl/news/varkenssector-zorgt-voor-vitale-varkenshouderij-in-een-gezonde-leefomgeving>
- 83 <https://www.vionfoodgroup.com/nl/news/varkensvlees-met-beter-leven-keurmerk-2-sterren-bij-albert-heijn>
- 84 <https://www.vionfarming.nl/starnieuws08102020/serieuze-aanpak-van-communicatie-verhalen-varkenshouderij-richting-burgers/>
<https://www.youtube.com/watch?v=rf8D-RV0U5E>
- 85 <https://goodfarmingstar.com/familie-van-den-broek/>
- 86 https://issuu.com/agrifirm/docs/co-f001-0120nl_ledenraad_issuu
- 87 <https://www.oesorichtlijnen.nl/oeso-richtlijnen/algemene-informatie-oeso-richtlijnen>
- 88 <https://www.frieslandcampina.com/news/frieslandcampina-launches-nourishing-a-better-planet-sustainability-programme/>
en <https://www.frieslandcampina.com/uploads/2021/03/FrieslandCampina-Annual-Report-2020.pdf>
- 89 <https://www.fnli.nl/werkgebieden/verduurzaming/speerpunten/internationaal-maatschappelijk-verantwoord-ondernemen/>
- 90 <https://www.deheus.com/globalgreengoals>
- 91 <https://www.wwf.nl/wat-we-doen/actueel/blog/natasja/gecertificeerde-soja-ontbossing>
- 92 [https://assets.nevedi.nl/p/229376/none/20200825%20Factsheet%20Nevedi%20Duurzame%20soja\(1\).pdf](https://assets.nevedi.nl/p/229376/none/20200825%20Factsheet%20Nevedi%20Duurzame%20soja(1).pdf)
- 93 <https://www.resource-online.nl/index.php/2021/04/23/the-facts-veehouders-zorgen-niet-voor-ontbossing-in-brazilie/>
- 94 https://www.iucn.nl/app/uploads/2021/03/european_soy_monitor.pdf
- 95 https://issuu.com/rtrs/docs/management_report__2019__eng?fr=sOGM2MDM5MDM2MDc
- 96 <https://www.wwf.nl/globalassets/pdf/stepping-up-the-continuing-impact-of-eu-consumption-on-nature-worldwide.pdf>
- 97 <https://responsiblesoy.org/certificacion?lang=en>
- 98 <https://responsiblesoy.org/certificacion?lang=en>
- 99 <https://www.solidaridadnetwork.org/news/responsible-soy-10-years-on/>
- 100 <https://edepot.wur.nl/538950>
- 101 <https://responsiblesoy.org/certificacion?lang=en>
- 102 https://www.iucn.nl/app/uploads/2021/03/european_soy_monitor.pdf
- 103 https://www.iucn.nl/app/uploads/2021/03/european_soy_monitor.pdf
- 104 <https://www.wwf.nl/wat-we-doen/actueel/blog/natasja/gecertificeerde-soja-ontbossing>
- 105 <https://www.solidaridadnetwork.org/news/responsible-soy-10-years-on/>
- 106 <https://www.wwf.nl/wat-we-doen/actueel/nieuws/nederland-import-ontbossing>
- 107 <https://www.wwf.nl/globalassets/pdf/stepping-up-the-continuing-impact-of-eu-consumption-on-nature-worldwide.pdf>
- 108 <https://www.solidaridadnetwork.org/news/responsible-soy-10-years-on/>
- 109 https://www.greenpeace.org/static/planet4-international-stateless/2021/04/b1e486be-greenpeace-international-report-destruction-certified_finaloptimised.pdf
- 110 https://responsiblesoy.org/wp-content/uploads/2021/10/2021_Informe-Publico_SLC-Agricola.pdf

Milieudéfensie
Friends of the Earth Netherlands
Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam
service@milieudéfensie.nl
www.milieudéfensie.nl

© Milieudéfensie, november 2021

